

D. F. G.

21

DISSE^TAT^O ACADEMICA
UTILITATEM
MONTIUM
IN
OECONOMIA
EXCUTIENS,

QUAM,
CONS. AMPL. FAC. PHILOS. IN ACAD. AURAICA.

PRÆSIDE

DONO PETRO
KALM,

OECON. PROFESS. REG. & ORD.

Reg. Acad. Scient. Holm. nec non Societ. Lit. Upf.
MEMBRO,

Bonorum disquisitioni submitit
JAHANNES J. WASANDER,

NYLANDUS,

In Aud. Majori Die VI. Maji. Anni MDCCLXI.
L. H. Q. A. M. S.

ABOÆ, Impress. JOHAN CHRISTOPHER FRENCKELL.

VIRO MAXIME REVEREN-
D: NO CAROLO

S. S. Theol. DOCT. Log. & Me-

Nec

Ecclesiæ Pemar. Pa-

MÆCENATI

Q Uod.

Vir. Maxime. Reveren-

Philopras. Has. Incomtas. Au-

Rationes. Ad-

Ni-

Ut.

Venerationem. Atque. Pietatem. Devotissi-

Quam. Hucisque. Silentio. Religioso.

Adspic-

Humilli-

Hacce. Lineolas.

Quanta. Animi. Devotio-

Perman-

NOMINIS. TUI.

Devotissimus.

JAHANNES. J.

DO Atque CELEBERRIMO
MESTERTON,
taphys. PROFESS. Reg. & Ord.
Non
fieri Vigilantissimo
OPTIMO.

TIBI. de. Atque. Celeberrime.
fus. Sim. Sacras. Facere.
sunt. Gravissimæ.
mirum.
TIBI.
man. Quamvis. Balbutiens. Declarem.
Animus. Involvit. Venerabundus.
cias.
mus. Rogo.
Tanto. Favore.
ne. Eas. TIBI. Offero.
furus.

CELEBERRIMI.

Cultor
WASANDER. IAHANNE J. WASANDER.

Kongligt Raitz
Tro-Tjänare och Capitain vid Närhändsta Res-
gemente til-fot.

Den Högadle Herren/

Herr FABIAN
NIRBERG,

Höggunstige Gynnare.

Wankan af Edart stora ädelmod / hels-
samma sinne samt många andra ogeme-
na egenkaper / hvarmed Eder wårda Person
är begåfwad ; men förmäligast af det oalliga
Goda jag i Edart förmåma Hus haft förmö-
nät åtnjuta / gjör at jag vågar i ödmjukhet
tilskrifwa Edart lysande Namn dessa omogna
rader / med hjertinnerlig önskan / det täcktes All-
mackten befröna Eder med all den fällhet / som
J kunnen Eder önska ; hvarunder jag med viss
wördnad Framhårdar

Högadle Herr Capitainens

JAHANS J. WASANDER,

VIRO Plurimum Reverendo atque Praclarissimo;

DOMINI MAGISTER MATTTHIÆ LÆNGMAN,

Pastori Ecclesiarum, quæ in Lojo Deo colliguntur, Vicario,
Fautorí quovis honoris cultu prosequendo.

Si quis unquam erga benefactorem soverè animum daberet gressum, certe mibi ia incumbit, in quem tanta beneficia, TE, Vir Plurimum Reverende, sunt profecta, ut iisdem etiam enumerandis vires meæ plane sint impares. Nam, cum ad te curia mea esset supellex, ut vix ullam spem mibi reliquam viderem; TIBI, Vir Plurimum Reverende, motus misericordia, non solum vita veruna etiam amictu, & non minus continuis quam saluberrimis admonitionibus adfulsi, quæ omnia oculis meis animoque perpetim obversanturi. Non itaque mireris, quod ego exultans & latens occasionem bene arripiam, pia mentis motus, dñs in animo reconditos, publice testatos redendi. Accipias, Vir Plurimum Reverende, pagellas has, rudes quamvis Minerva elaboratas, quas TIBI consecratus volui, cetera intima venerationis meæ indices. Sit vita TUA, Vir Plurimum Reverende, jacunda & incolumis ad ultima usque mortalitatis tempora, in Ecclesiæ emolumentum, Tuorumque solarium & gaudium! Sic ex intimo mentis affectu vorreo quoad vixero.

Plurimum Reverendi atque Praclarissimi

NOMINIS TUE

cultor humillimus

JAHANNES J. WASANDER.

Per quam Reverendo atque Clarissimo VIRO,

DOMINI JOHANNI
REIMLIN,

Sacellano in Lojo Meritissimo,
FAUTORI OPTIMO.

QUAM beneficia illa plurima, quibus, Fautor Optime, sere ab ipsis incunabulis me cumulare haud dignatus es, recordor, dolore afficiar haud parvo, cum nihil, quod redhostimenti loco reponere possem, habeam. Quia proter vel presentem saltem gaudeo occasionem adesse, qua mihi, cum alia desint, obscuras basae pagellas in animi mei gratissimi tesseram, offerre licet. In his non tam materiam minus bene elaboratam, quam potius offerrentis recipias animum enixe rogo atque obtestor. De cetero ex intimo cordis affectu voveo, ut summus rerum Moderator Te salvum & omniugena felicitate cumulatum, ad seram usque etatem conservare velit. Permansurus

Per quam Reverendi Nominis TUI

NOMEN TUI

cultor observantissimus

JAHANNES J. WASANDER.

P R O O E M I U M.

IN vastissimo atque artificiosissimo hocce
mundi Theatro, in quaecunque ob-
jecta oculos convertere illaque simul
adcurata iudicii lance pensitare veli-
mus, invenimus illa omnia, maxima,
minima, tam viventia, quam vita carentia, quæ
structuram heus universi absolvunt exornatissimam,
esse testimonia Creatoris summae sapientiae, potentiae
& bonitatis certissima, evidentissima. Omnia enim,
quorquot sunt, cantant & praedicant Conditoris sui
sapientiam atque bonitatem plane infinitam, & non
quam Maris admirandam; certoque modo inseruiunt
hominibus, quia cum horum felicitate promovenda,
conjunctionis est gloria Divina ilustranda amplifican-
daque. Hinc necessum est, ut inter res creatas har-
monia inveniatur nihilque frustra creatum sit, quod
& experientia uti luctucentissima, ita & in quavis
terrarum parte obvia, minicee confirmat; quippe,
quæ res creatas ita inter se connexas nobis siste-
nt una alteri concatenato quasi ordine conducat, &

A

omn. s

omnes in fine communi obtinendo, hoc est, in perfectione hujus universi absolvenda, felicitateque generis nostri augenda, svavissime & stupendum in modum consentiant & veluti confluant. Sed quamvis res sese ita habeat cum toto hoc universo, nihil tamen minus haud parvus homuncionum numerus invenitur, qui non erubescunt impie contendere & vesano oris hiatu eructare, multa inveniri, & inter viventia & vitae expertia, quæ non tantummodo sunt inutilia, verum etiam noxia hominibus, confusionemque rebus inferentia. Inter hæc si non primum certe nec ultimum sibi vindicare locum montes balbutiunt, qui tamen toti generi humano tantam præbent utilitatem, ut vix & ne vix quidem illis carere possemus, ut ex dicendis ulterius patebit. WODWARDUM tantum ex hujus impiæ vesanæque sententiæ commendatoribus, nominasse sufficiat, cujus verba DERHAMUS vir eruditione conspicuus in *Phys. Theol.* pag. 105 citavit, quæ ita audiunt: Berg och Högar åro det största prof-
"wet af ordning och et toutt väsende: de hafwa
"hvarcker gestalt / skönhet / ordning eller skick / åfa
"wen så litet / som segharna i lusten hafwa den als
"dra minsta proportion på de delar / hvaraf de bes-
"fid / så at man kunde suta eller sätta / det de til
"den eller den assichten så gjorde åro: där är då ej
"den aldrig ringaste wishet eller konst att skönja. Sed,
quis non videt ejusmodi & similes locutiones es-
se nugas & maxime impias, ortumque ducentes
sumi, aut a malitia aut ex ignorantia, aut ex utra-
que

que simul; quamobrem etiam a viris meliora edo-
etis & a partium studio alienis, justam tulerunt re-
torsionem. Nos etiam hac occasione operæ pretium
judicamus nonnulla proferre de utilitate montium
in Oeconomia, quantum brevitas, quam nobis pro-
posuimus, tenuitrasque virium permittrit, & ostendere
illos non esse inuiles acervos, prout impie de
illis delirant. Quod, si, Candide Lector, qui juve-
nitis conditionis nonnescius es, hoc nostrum pro-
positum, licet tenui pendens filo, adprobaveris, e-
xit, de quo impense nobis gratulamur.

§. I.

Nemini, quid hic per *Montes* intellectum veli-
mus, quum ignotum esse possit, quoniam rari
non sunt, verum ante oculos omnium quotidie ja-
cent, silentio, brevitati litantes, illorum descriptio-
nen, præterimus, nosmetque proprius ad propo-
situm accingimus. Tofus hic rerum ambitus vivi-
dissime ob oculos ponit sapientiam Divinam, ita
res hasce creatas dispoluisse, ut una eademque res,
non una aut altera, sed multiplici ratione finibus
Divinitus intentis inserviat obtinendis. Quod uti
de reliquis ita & de montibus valere multiplex lo-
quitur experientia. Primum, quod in his attentio-
nem meretur nostram, est ipsa *altitudo*, quæ licet
in variis sit varia, ad finem tamen communem
eundemque gravissimi momenti, suo quisque modo
mirum quantum confert. Sunt horum haud pauci
tantæ altitudinis, ut fere ad tertiam pertingant at-

mosphæræ regionem, quemadmodum nonnulli at-
 bitrantur, Vid. WARENH *Geograph. General.* pag.
 99. extendentes se per varias mundi partes, inque
 eo maximam nobis præbent utilitatem, quod leil.
 avertant atque impediunt a nobis frigidos ventos in-
 tempore hernali, qui flant ex frigidioribus mundi
 partibus, Vid. DERH. *Phys. Theol.* pag. 108. Hisce
 enim, si destitueremur, globus noster terraquens
 fere plantis esset, unde sequeretur, ut ventus sive
 aëris motus multis nominibus grandior foret, &
 consequenter non inclemencia solum & vis frigoris
 intolerabilis esset, verum etiam ædificia, arbores,
 si quæ forent, animalia & homines vehementia ven-
 ti fere penitus destrueret, ita ut globus noster ter-
 raquens potius theatrum miseriae, quam habitacu-
 lum, viventium repræsentaret, quia montibus pro-
 scriptis, nulla haberemus munimenta, reliqua, qui-
 bus impetum ventorum sœvientium repeliere atque
 obtundere possimus. Tota œconomia fere esset
 in multis locis sçaye quoddam somnium & figmen-
 tum in cerebro tantummodo existens. Hinc iam
 facile est intellectu vel nobis non monentibus, quo
 & quibus malis magna pars generis humani invo-
 luta esset. Nam quamvis ventus non tanta vi in
 globum terraquem sœviret, ut omnia penitus e-
 verteret; œconomia tamen nostra, multis in orbis
 partibus si non plane nulla, certe miserrima foret;
 qua non tantum habitacula nostra ob majorem fri-
 goris vim, majorem requirerent multitudinem li-
 gnorum ad calorem, valetudini nostræ conyenientem,

55

conservandum, verum etiam necessaria legitimaque nostra itinera libere haud semper possemus disponere propter immanitatem frigoris. Bruta animantia, quibus opus habemus, vix & ne vix quidem persevere possent. Ut plura raceamus incommoda, Quid de incolis Lapponiae sentendum est, qui se nuncpellibus Rangiferorum alforumque animalium conservant, an & quomodo tunc possibile foret illis sine maxima difficultate degere vitam? hancce rem illis penitus reliquimus considerandam, qui animatum praedictatis opinionibus gerunt vacuum.

§. II.

Sed quanta utilitas mortuum in tempore sit hie malo, quam leviter in superiori attigitus, tanta quoque est in æstivo, quemadmodum facilime deprehendetur, si modo res æqua judicii trutina pensetur. Quod calor generationem omnium rerum, quæ in hominum præparantur usum, promoveat, est veritas, de qua nemini ansa prædetur dubitandi; quia quotidiana experientia hoc satis superque ob oculos ponit. Sed quis est, qui non videat calorem hunc in regionibus longius ab æquatore distantibus fore plane insufficientem ad producenda maturandaque omnia vegetabilium genera inter illud temporis spatium, quod brevis nostra æstas, & illam sequens rigor autunnalis requirunt, hac in nostra terra temperata, in quam sol tantum radios emittit suos oblique, si montes a manu creatrice ordinati & creati non essent, qui calorem huncce suscep-

multum in modum augent, in eo, quod ita refle.
 Etant a se radios solares, ut in locis subjacentibus majo-
 rem extinent calorem, hoc est, radios solares, qui alio-
 quin intra sphæram telluris non subsisterent, sed in ex-
 pansum traholarent, ut diutius remaneant in locis
 moxibus proxime adjacentibus, remoren-
 tur; quo efficitur, ut omnes arborum fructus, herbae, flores & se-
 getes; & quotquot vegetabilium sunt species eo maturius
 proveniant, crescant & fructus ferant. Hac de re
HONTEPAN, in *historia Norvegiae* eleganter
 differit. *Tom. I. pag. 39.* quando dicit: "Die ur-
 "sache diesen heftigen / obschon nur kurzen zeit an-
 "haltenden / Wärme im Sommer suche ich theils in
 "den tiefen Thätern / die mit hohen Bergen umfa-
 "get sind / insondereheit allhier im Saifee Bergen /
 "Wo die Sonnenstrahlen solchergestalt zusammen
 "gepresst und eingeklammert werden dass sie endlich
 "durch die starke zurückprallung eine solche grosse His-
 "te geben müssen / wodurch / wenn der Sommer ein
 "wenig länger währete / der Wein und andere gewäch-
 "se hierher so wohl / als außerwärts reif und zeitig
 "werden müssten. *Conf. etiam DERHAM. Phys. Theol.*
pag. 28. Quanta jam hinc in oeconomia obtinetur
 utilitas, in propatulo est. Nam alioquin non tantum
 nonnullæ vegetabilium species diutius maturantes
 in autumnum procederent, (e. g. variæ plantæ e-
 sculentæ, ut triticum, secale, avena, fagopyrum,
 hordeum, faba, Zea, Lens, pisum, &c. atque sic
 frigore autumnali nocerentur, & inutiles redderen-
 tur priusquam nobis usui alicui esse possent; Linum
 quoque

quoque nostrum & cannabis, ex quibus vestimentorum genera nobis paramus miserrimum subire fatum cogerentur); verum etiam haud pauca frumentum genera nunquam maturitatem adsequerentur suam, sed citius serius in flore suo extabescerent; quippe quoqum maturitas promovenda in tempore aestivo non intensiorem solum caloris requirat gradum, quam sublatis montibus in regionibus nostris praesertim septentrionalibus haberemus, sed etiam posito casu, de quo loquimur, duplo longiorum aestatem, quæ tamen impræsentiarum foret multo brevior, utpotè ex rationibus debita scrutinii lance ponderatis supraque jam adlati sudo clarus liquet. Viideas incommoda maxima, quæ non modo vitam humanam redderent miserrimam, verum etiam sine mora fatale exitium accelerarent.

§. III.

Sunt hæc, quæ jam, quantumvis panceissimis, in antecedentibus perstrinximus, commoda ex montibus profluentia maxima, quæ ad montium necessitatem Divinamque in eorum creatione delitescentem sapientiam contra vesanam querendam horum licentiam, qua sibi licetum esse omnia Divina irridere opera infelicissimi arbitrantur, defendendam sufficerent; sed non tamen sunt sola, quia sapientia Divina nunquam satis veneranda hisce quoque, ceu medio quodam uscio, multiplicem intendit sinem, ut supra jam monimus; Nam, si animum nostrum proprius ad hos penitus penitandos advertere velimus, comprehendimus sine ulla difficultate maximas divitias in his esse

esse depositas a summo rerum moderatore DEO;
 puta illa varia metallorum mineraliumque genera,
 quæ in visceribus atque interstitiis montium mira
 creseunt abundantia. Quanta horum sic utilitas in
 œconomia, abunde vala seu utensilia illa præstantis-
 sima ex his confecta, alia que res œconomicae testan-
 tar. Quis negare potest, quin incolarum Regno-
 rumque maximum consistat robur in auro & argen-
 to? nonne experientia testatur quotidiana, quod o-
 mnia, quoquaque veniant nomine, pro his vendantur
 & ubi hæc desunt, omnia desint? Dic quæsto, qua-
 lis œconomiae nostræ facies foret, si solum ferro pri-
 varetur, certe miserrima & nunquam satis deploran-
 da, ut prætereamus alia, quæ in plurimorum oca-
 lis multis parasangis hoc antecellunt metallum. Quantu-
 m pretii gemmæ nostræ lapidesque pretiosissimi sunt, qui
 etiam pariter ex montibus effodiuntur, alii judicent.
 Sufficiat tantum verbo indicasse de lapidibus mars-
 moreis & jaspidibus, ex quibus non solum mensæ
 & pavimenta ædium pretiosissima, verum etiam,
 ipsæ ædes Regumque palaria conficiuntur. E mon-
 tibus ope pulveris pyri franguntur lapides in con-
 struendis ædificiis, templis, arcibus, pontibus, pro-
 pugnaculis, cellis, sepimentis &c. utilissimi; præter
 alios innumerabiles usus, quos hi præstant homini-
 bus. Huc referri possunt magnæ ille salium fodinæ,
 ex quibus sal purissimum excinditur, & ad purio-
 rem substantiam coquitur. Hem maximæ divitiae-
 ram origines, ex quibus non minus sapientia, quam
 bonitas Conditoris summi elucescit. Ingeniose hac
 de

de re ille magnus naturae scutaror, URBAN HIERNE
 disterit in libri suo stock. vobis no pag. 19. Hag tunc wäf-
 sinn ap GUD hiter se mäst warney ihj försä hör-
 lighet uti bergen ibo Bergen illo sfulla And roatn/
 bergen drof fulla uscipy fullipns exiremar/ us liss-
 nung egh latecdanar. : Hoc, quod in tantum penita-
 verit, non poterit non videre montes esse ipsam,
 quasi animam comminaciorum cum exieris exercendo-
 ram, quæ omnia, quæ & quanta iam inter mor-
 tales vigent, cuius serius in carcere suo, cui tol-
 leto vix illa præter montes sufficiens datur
 remedia, extrahescere, immo tandem quod ad ma-
 ximam partem penitus evanescerent. At non hoc
 solum, verum etiam communitas illa inter telluris
 multæ lacolas ponecessaret, quæ quantum, certi
 respectu ad modum doctrinam promovendam augen-
 tamque, & pessimam illam rusticitatem, in quam
 gehus nostrum quasi ultero ruens degenerat, proteri-
 bendam facit, nemno; nisi inter bellas sylvestres
 suavilem vitam, ignorare.

Excipit hanc nostram meditationem illa montium
 utilitas haud minima, quam nobis præbent in
 eo, quod in cavernis atque cæcuminiibus illorum al-
 tillinis, magna multitudo animalium, volucrum &
 insectorum habitacula habeant sua utrè turillima, ita
 jacundissima, quæ alias partim funditus extirpa-
 rentur proprie invidians illam mutuant & quasi con-
 tinuidim & inextingibile bellum, quod inter se ge-
 runt, si montes non forent, in quibus se infirmio-
 suppisi

ra horum festinanter conferunt, quasi in perfugium & asylum suum tutissimum, cum periculum immineat illis, partim etiam fame interirent, quoniam in campis & locis aliis ejusmodi grama & alia esculentorum genera non inveniuntur, quibus vescerentur, qualia in montibus: Sic etiam alpes Lapponicae aestate refugium sunt Rangiferorum ab insecto, Oestro Curbma dicto, vexatorum. *Vid. Historiam animalium.* HIERNES flock pag. 197.
 DERH *Phys. Theol.* pag. 109. Quantum emolumenti hæc omnia adferant in œconomia, incredibile est, nec crediderim aliquem, nisi talpa cæciorem, ignorantæ ita indulgere suæ, ut hoc non videat. Nam ex pellibus horum animalium pretiosissimis non solum vestimenta conficiuntur pulcherrima, verum et jam multum ad florem conducunt commerciorum. Carnes tam animalium plurimorum, quam volucrum sapidissimæ sunt ad victum; intestina & multa alia in his esse remedia optima contra morbos gravissimos, unanimiter conclamant Medicæ. Plumæ avium in montibus habitantium et jam in œconomia maximi sunt momenti, & quamvis multi montium incolæ videantur esse inutiles, & nullam adferre utilitatem immediate, tamen hominibus inseruiunt mediate, sic E. g. vermiculus museæ, musca volucris & volucris nostra fit esca, & ita in aliis. Attamen negari non potest, quin hæc adhuc nobis majorem adferrent utilitatem, si his solum rete uti sciremus, & bene attenderemus ad hæc, quibus a summo rerum fatore creata sunt, quod

utique fieret, si melius historia excoleretur natura-
lis. Præterea alunt etiam montes infinitam prope
copiam plantarum varii generis, tam in Oecono-
micas quam Medicis utilissimarum, quæ aliis in lo-
cis vix, ac ne vix quidem feliciter crescerent: qui
Summi sæculi nostri Historici naturalis, nobiliss. D.
D. Archiat. LINNÆI Floram Lapponicam, Ma-
gnum Lib. Bar. HALLEÆ Stirpes Helveticas, alias
que vegetabilia alpina enodantes evolvit, veritatem
asserti plus satis videbit; minores montes suas etiam
amant stirpes; vitis vinifera plerumque montosis
delectatur; sic etiam aliae.

§. V.

Porro tacite prætereunda non est illa montium
utilitas, quæ elucescit in eo, quod suppeditent
nobis illud necessarium utileque elementum aquam,
& quod etiam impedian, ne abundantia sua totum
globum nostrum terraqueum inundet atque submer-
get. Nam quanta quanta quoque sit utilitas neces-
ritasque ejus, tanta & tam nociva est ejus præma-
gna abundantia. Utrasque has haberemus incom-
moditates sine montibus. Quod res ita fese habeat,
ex sequentibus patet. Nam si nulli jani essent
montes, terra nostra fere plana esset, quod jam su-
pra in §. prima assertimus, & consequenter unus
quisque locus simili jaceret distantia a centro terræ.
Hinc omnibus, a veritatis tramite non deflectenti-
bus, facile est intellectu, aquam pluviale & a ni-
ve resolutam, totam tum obruituram esse terram,
cum ejusdem sit indolis & a dextera Omnipotentis

ita ordinata, ut æque ac alias corpora se versus centrum tendat idque adpetat, hoc est, sicut ex locis elevatis & altioribus ad loca humiliora seu propria centro; sed loca humilia & depressa sublatissimis montibus non forent, quod ex adlatissimis liquet. Contineat itaque haec rei loquitur DERHAM. in Phys. Theol. pag. 113 cum dicit. Thy om jordenes yttra fält were aldeles jämt och slätt / saint ögorna jänte fasta landet ej / som de nu ärö / uphögde och bergige / så kunde utan tröfivet båckar strömmar och floder inter utsal / och vatnet intet utlopp havwa / utan istället / at de nu i anseende til angend me uphögde båckar och berg / igenom hela landet ast til havivet snyta af och falla nedet / näste de stå stilla och til åfwentys blifwa skinckande / ja / och landet öfver alt beträcka och öfverflöd. Sed e contrario videmus nunc globum nostrum terraqueum ita comparatum esse, ut loca omnia, quo remotiora a mari, eo etiam sint altiora, ut aqua eo facilitor & sine impedimento perget & præcipitet se in mare, adeo ut terminum, quem Dominus ipsi posuit, transire non possit. Psalm. CLV: v. 9. Hinc jam unicuique sano rerum scrutatori, non solum eli- cescere existimaverimus utilitatem montium in oeconomia esse maximam, verum etiam occasionem felicissimam venerandi devota mentis pietate SUMMI NUMINIS opera, quæ investigabilia sunt, longeque conditionem transcendunt humanam. Sed prout ex dictis jam adparet, montibus esse adscribendum id, quod aquæ totum hoc universum, & quæ in illo sunt

Sunt non submergent, ita & illis est adserendum illud, quod aquæ dulcis puræque tantam habeamus copiam. Hic non tantum intelligimus aquam fluvialem, quæ etiam est bona & salubris propter motum suum continuum, quæ alloquin putreficeret & inutilis redderetur, verum etiam aquam fontanam, quoniam fontes fere omnes ortum ducunt suum ab illis. Non tamen ignoramus Philosophos varias fore sententias de origine fontium, sive unde oriatur aqua, quæ ex fontibus profluit. Alii enim extimant non esse quærendum unde illa fontium aqua oriatur, quoniam aqua sit elementum, non minus ac terra, aër & ignis; de quorum ortu non quæritur; at illi gladio nondum nodum Gorditum dissecare videntur. Non enim quæritur, quomodo existat aqua, sed quomodo ad loca fontis formantia, & non ad alia perveniat. Alii probare conti-
nunt aquam fontium generari ex aere, in terræ visceribus contento. Alii statuunt terram, quicquid aquarum ex ostijs fluviorum in mare emitit rursus accipere. Occulto enim itinere aquam maris subire terras, & in transitu per multiplices anfractus terrarum, verberaram, & per arenas atque argillas collatam deponere salsedinem amaritudinemque, & sic insincerant & puram tranfire aquam. Dicunt terram arenosam, limosam, argillaceam & spongiosam imbibere aquam & per continuationem terræ ad longam & mari distantiam paulatim deducere, ubi tandem guttulae coeunt præsertim in angusto loco, ut sunt montes, & data cavitate fontem efficiunt.

ciunt. Alii denique putant fontium aquam partim a mari vel subteraneis aquis, partim a pluviosis & rore terram humectantibus oriri. *Vid. WARENII Geograph. Gener. pag. 266. pag. 267. & seq.* ut aliorum prætereamus sententias. Quænam adlatarum sententiarum sit veritati conveniens, aliorum relinquimus decisioni, quum res hæc, præterquam, quod vires nostras multis superet parasangis, ad propositum nostrum non ita pertineat. Sufficit tantum dixisse, omnes fere Philosophos quamvis alioquin mirum quantum a se invicem disfiant in re præsenti decidenda, in eo tamen convenire, quod montes sint caußæ primariæ, cur aqua profluat & erumpat e terra ad necessitatem viuentium sublevandam.

§. VI.

IN memoriam porro vel verbo revocandum est id, quod *alta & montana loca præter jucunditatem sint saloberima*, quoniam aër ibi adeo est subtilis, & non, vel solum minime peregrinis commixtus particulis, quam obrem etiam homines locis illis versantes, sunt adeo fortes, prospere que prædicti valetudine, ut omnes fere ad altam perveniant ætatem; quum econtrario illi, qui in vallibus & locis humidis degunt vitam, sunt variis morbis implicati, quod non mirum, quoniam perpetuo quasi imbibunt aërem venenosis particulis abundantem. Bene hac de re iterum URBAN HIERNE 2. flock. pag. 191. quando dicit. „Lusten är upp i bergs-högdarna och fjäl-ryggen myckit finare och hälsosamma, watnet klarare, lättare, hjufligare och naturen angenämare. Hwad Helmont om den hälsosamma luften, som han i Alpe-bergen förnummit, då han nychter om morgon därreste. (Vide. §. Mons Domini) kan jag af förfarenhetten betyga, som, då jag färdades öfver de Norrista vid Dute-fjällen

Afjället och Wigelen, befant lusten så lätt, angenämt och ber-
 hagelig för bröster, det mig så wederqveckte, at jag aldrig
 kan det nösa ja. Et veterius. Folket, som boo up i bergen
 äro mycket starkare, duraftigare och hälsosammare än de
 andra, som boo i slätmarken och dälder, lefva längre, och
 veta mindre af krigskligheter eller suckdomar, dei wi see på
 dem, som boo i Öster och Västergötlande, samt de orter der
 omkring Sverna och Härjedalen. Insignis itaque est mon-
 tum etiam in hoc momento utilitas. Dic sodes, quid di-
 vitarum cumulatio, quid honorum gradus, quid poterita-
 do & formæ dignitas, quid denique omnia quæcumque in-
 veniri possunt respectu sanitatis sunt? certe hibit; nonne
 experientia viventium testatur omnium, quod omnia quid-
 quid habent, pro sanitate relinquant sua. Felices
 ergo sunt illi, quibus aditus non præcluditur vivendi in e-
 jusmodio jucundissimis & saluberrimis locis, ut montana
 sunt.

§. VII.

ATQUE sic a nobis jam adumbrata est utilitas montium,
 tam in Oeconomia publica, quam privata. Fatemur
 hæc ipsa respectu diligendorum admodum paucæ minusque
 polita esse, nihil tamen mirus talia, quæ unicuique pre-
 sent occasionem cogitandi hos esse clarissima DIVINÆ Sa-
 pientiae & bonitatis documenta. Novimus quidem adhuc
 permulta magni poteris esse, quæ prolixiorē promerentur
 perillustrationem: utpote pascua illa optima, quæ in cœ-
 minibus mortuum inveniuntur, nec non stagna perplurima
 paludésque magnæ pisciumque plena, ex quibus incalæ
 magnam expiunt utilitatem. Juga montium rimonum, quæ
 sepe maxime idonea præbent loca ad extruendas arces,
 molas alatas, & sic dictas turres campanrum. Montes al-
 tiores juxta mare siti, qui signa sunt navigiibus optima: ibi
 etiam commodissime tempore bellis publici ignes accenduntur ad-

videntem hostium indicantes. Caveret monicem quibusdam
 familiis sepe loca habitationis subministrant. Bellum suren-
 te mortales non solum bona abscondere sua in cavernis ne-
 jusmodi; verum etiam ipsi fugam illic capessere possunt
 suam, id est pariter nationem est mammularum mortuorum
 pelire in anticis montibus. Non locis complicitibus optime cel-
 le, sed in montibus hunc incisae. Naturam formasse elegantissimas
 cameras in montibus, historie restantur. Aquam ex altis
 montibus profuentem multo faciliter circumferre omnis gen-
 eris molis, ignotum est nemini. Hoc yrons umbras caelatis
 in calidioribus mundi partibus semper nive glacieque regis
 quo in die colliguntur ab incolis circumjacentibus, & maxi-
 mo usurpantur corporando in omnibus potuum generibus re-
 frigerandis. Inveniuntur interdum in montibus arte elaboratae
 præstantissima navalia (ver. dexter) pro návibus fresciendis,
 quale Catoli Coronæ conspicitur somelatianum i tota orbe
 superans. Separant etiam montes interdum regiones atque
 Regna & sunt inter illa sepe fortissima monumenta. e. g.
 Alpes; montes Pyrenæi, Portæ Caspia, ut plures alias
 utilitates montium insignes silentio prætereamus. Vid. DERH.
 Phyl. Theol. pag. 110. HIERNE flock pag. 197. Sed præ-
 terquam, quod artissima chartula hujus angustiæ, tantas
 non capiant divitias, gravissima alia adiungunt rationes, qua
 brevitatem nobis imponunt; adlati igitur quantumvis pauci-
 ssimis meusque concinnatis filum abrumpimus, & DEUM
 T E R O P T I M U M M A X I M U M , cui in montibus tot &
 tantos sapientia, potentia, atque bonitatis suæ planæ stu-
 pendæ depolare placuisse thesauros, immortalibus extol-
 limus laudibus quoad ultimas vitæ nostræ
 accessus aspergimus de imponitur
 tate duximus iheronimus enim
 -le est in aliis mutantesque FBNIS
 menses existit. Id remoto adiunguntur etiam i tota orbe
 tota latitudine. Etiam
 etiam coniunctus est
 etiam